

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-4-35>**Г. В. Козяр**аспірант кафедри теорії та історії держави та права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ІМПЕРАТИВ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена науковому аналізу методологічних засад дослідження соціальної відповідальності як імперативу правової держави. Обґрунтовано, що дослідження соціальної відповідальності як імперативу правової держави вимагає застосування чотирирівневої методологічної структури. Ця структура є поєднанням принципів, підходів, методів та прийомів пізнання. Завдяки такій структурі ми зможемо не лише вивчити це поняття в юридичному аспекті, а й з'ясувати його філософські парадигми шляхом розширення інструментарію пізнання. Відзначено, що сьогодні осмислення правової реальності є неможливим із використанням одного підходу, за вибіркового застосування певних методів та прийомів пізнання, адже така діяльність дослідника позбавляє його можливості виявити та вивчити певні аспекти поняття чи явища, що досліджується. Щодо вивчення поняття соціальної відповідальності як імперативу правової держави, то за такого підходу втрачається можливість дослідити суспільно-правові реалії України у процесі впровадження соціальної відповідальності як на особистісному, так і на державному рівнях; з поля зору дослідника зникнуть світоглядні концепти соціальної відповідальності; стане неможливим простеження рівня сприйняття населенням соціально відповідальної діяльності держави. Соціальна відповідальність розвивається разом із розвитком суспільства та держави, тобто досліджувати необхідно передусім соціальну дійсність, яка у ХХІ столітті характеризується перш за все динамічністю. Соціальна дійсність є виразником потреб населення, а держава має провадити діяльність таким чином, щоб основні потреби населення були задоволені, та створювати умови й можливості для розвитку особистості. Власне соціальна відповідальність є імперативом, тобто обов'язком держави щодо населення.

Ключові слова: соціальна відповідальність, людина, імператив, правова держава, громадянське суспільство, філософія права.

Постановка проблеми. Докорінні зміни, які відбулися в нашій державі впродовж останнього десятиріччя, поставили перед людиною, суспільством та державою нові завдання, що потребують якнайшвидшого вирішення. Усе це своєю чергою постійно стимулює розвиток науки, актуалізувавши наукові пошуки для вирішення нагальних проблем в усіх сферах діяльності людини і держави. Основні завдання, які сьогодні стоять перед вітчизняною наукою, можна поділити на дві групи: 1) впровадження в освітній процес новітніх методів навчання, якими послуговуються провідні світові навчальні заклади; 2) підвищення рівня наукових досліджень, що сприятиме отриманню нових знань та конкурентоспроможного продукту.

Вирішення першого завдання лежить у площині спільної діяльності людини (у цьому випадку вчителя, викладача та його готовності

вдосконалювати себе як фахівця) та держави (інституту, який на загальнодержавному рівні забезпечує матеріальні, технічні можливості для діяльності закладу освіти). Перш за все це допоможе випускникам стати конкурентоздатними спеціалістами на ринку праці.

Друге питання та його вирішення більшою мірою належить до особистісних питань людини-науковця. Це передусім готовність відповідати ім'ям, науковою репутацією за свою роботу, тобто питання соціальної відповідальності. Наукові дослідження ведуться активно, однак значна їх кількість або має лише декларативну практичну спрямованість, або їх результати не є достатньо науково обґрунтованими, а відповідно, й не мають цінності у науковому світі. Обидві ці проблеми є актуальними та потребують вирішення. Однією з причин такого стану української науки є невідповідність обраної методології

тематиці дослідження, використання застарілих методів та методик дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Окремі питання, що їх досліджуємо у статті, були предметом вивчення багатьох науковців і вчених, серед яких В. С. Бліхар, М. М. Боднарчук, Т. З. Гарасимів, В. К. Грищук, М. М. Олексюк, М. С. Палій, А. С. Романова, А. С. Токарська, М. М. Цимбалюк та ін.

Разом із тим, власне філософсько-правовий дискурс задекларованої проблеми у темі наукової розвідки вивчений все-таки недостатньо.

Мета роботи полягає у філософсько-правовому аналізі методологічних засад дослідження соціальної відповідальності як імперативу правової держави.

Виклад основного матеріалу. Загалом, методологічне підґрунтя являє собою сукупність базових принципів, відповідно до яких проводиться будь-яке наукове дослідження з метою отримання нового знання. «До першочергових завдань, що стоять перед вітчизняною юридичною наукою сьогодні, відносяться завдання методологічного характеру, які поєднують теоретичний вимір проблеми з її практичним значенням. Важливим є також вектор для ефективного правового розвитку, що враховує вимоги, пов'язані з інтеграційними, глобалізаційними зрушеннями та національно-культурними, ментальними особливостями» [1, с. 7]. Завдяки правильно обраній методології, використанню найбільш доцільних для кожного конкретного дослідження підходів, методів та прийомів дослідник може сформулювати цілісну картину об'єкта та предмета пізнання. Від ступеня доцільності обраної методології значною мірою залежить не лише хід дослідження, а і його результат.

Ще одним вкрай актуальним, на нашу думку, процесом чи етапом у дослідженні (принаймні для наук гуманітарного та суспільного спрямування) є необхідність врахування філософської складової явища чи поняття, що досліджується. «Філософські положення застосовуються до явищ ніби опосередковано, через систему конкретизованих на їх основі спеціальних понять. Такі поняття можуть скластися в практиці досліджень стихійно, без чіткого впливу філософських положень, але цей вплив завжди можна виявити під час наступного аналізу. Хоча понятійний апарат методології наукового пізнання, як правило, складається в процесі вирішення практичних завдань наукового дослідження, на його формування явно чи неявно впливають певні філософські постулати» [2, с. 65].

На наше переконання, дослідження соціальної відповідальності як імперативу правової держави вимагає застосування чотирирівневої методологічної структури. Ця структура є поєднанням принципів, підходів, методів та прийомів пізнання. Завдяки такій структурі ми зможемо не лише вивчити це поняття в юридичному аспекті, а і з'ясувати його філософські парадигми шляхом розширення інструментарію пізнання. «У сучасній українській правовій науці відбувається процес докорінного переосмислення традиційних та водночас актуалізується пошук нових засобів пізнання як елементів змісту методології правознавства, що в результаті сприяє розширенню її інструментальних можливостей. Окремо наголошується на важливості теоретичного осмислення пізнавальної ролі раціональних та ірраціональних засобів пізнання, використання яких суттєво доповнює змістовну характеристику методології. Це знаходить відображення у подоланні вузьконормативного підходу до осмислення правової реальності» [3, с. 35].

Першим рівнем у пропонованій нами методологічній структурі дослідження соціальної відповідальності як імперативу правової держави є *принципи*, тобто вихідні, початкові положення певної науки.

Напевно, основним принципом під час проведення будь-якого дослідження є принцип об'єктивності. Відповідно до цього принципу, під час дослідження певного поняття чи явища жодна думка, позиція не є вирішальною чи більш або менш правильною. Щоб отримати об'єктивні висновки щодо предмета дослідження, необхідно використовувати сукупність методів, яка допоможе отримати якнайбільше різнобічної інформації про нього. «Принцип об'єктивності стверджує: об'єкт пізнання існує поза і незалежно від суб'єкта і самого процесу пізнання. Звідси випливає методологічна вимога – речі і явища потрібно пізнавати такими, якими вони є самі по собі, і не вносити в одержані результати нічого від себе» [4]. З огляду на предмет нашого дослідження, принцип об'єктивності зводиться до достовірної подачі, неприховування рівня життя людей, проблем, які існують у суспільстві та державі, що допоможе розробити найбільш доцільні програми у різних сферах соціальної відповідальності та ефективно їх впровадити.

Принцип загального зв'язку трактує навколишній світ як єдність з величезною кількістю зв'язків між явищами, поняттями, предметами. Між собою ці явища, поняття та предмети пов'язані

або безпосередньо, або через ланцюг проміжних зв'язків. «Кожен предмет має безліч властивостей, які він розкриває через зв'язок з іншими предметами. Інакше кажучи, кожне утворення виявляє себе через зв'язок з іншими утвореннями. За таких обставин, кожен об'єкт перебуває в закономірному зв'язку з іншими і бере участь у взаємодії з іншими об'єктами. Немає об'єктів, які б існували поза будь-якими зв'язками і взаємодією» [5, с. 182]. Так, якщо використовувати принцип загального зв'язку для дослідження соціальної відповідальності як імперативу правової держави, то завдяки йому можна прослідкувати зв'язок між рівнем соціальної відповідальності держави та рівнем життя населення, що проявляється через взаємний вплив людини на державу та держави на людину у соціальних правових державах, та однобічний вплив держави на людину в тих країнах, де демократичний курс є лише декларативним.

Ще одним принципом, застосування якого допоможе найбільш повно дослідити філософську парадигму соціальної відповідальності як імперативу правової держави, є принцип єдності аналізу та синтезу. Цей принцип передбачає розподіл цілого на частини з подальшим їх поєднанням, що сприятиме виявленню нових аспектів, рис, функцій предмета дослідження. «Лише поєднуючи уявно (або експериментально), дослідник усвідомлює частини як частини даного цілого; лише розглядаючи уявно (або експериментально), дослідник усвідомлює ціле як складове із специфічних частин, яке володіє внаслідок цього специфічною якістю, що відрізняє його від інших предметів» [6].

Отже, принципи пізнання слугують своєрідними висхідними початками, відправною точкою для початку дослідження, оскільки дають змогу обрати стратегію і тактику дослідження. За допомогою принципів пізнання дослідник може виявити нові ознаки, характеристики, закономірності розвитку та функціонування предмета дослідження, вже володіючи певними знаннями щодо нього.

Другий рівень методологічної структури дослідження складає сукупність *підходів*, необхідних досліднику, аби зробити науково обґрунтовані висновки про предмет дослідження. Для дослідження соціальної відповідальності як імперативу правової держави ми використовували системний підхід. «Сутністю системного підходу є визнання домінанти цілого над часткою, складного над простим, інтегративних властивостей об'єкта над окремими його

властивостями. Застосування системного підходу для дослідження або управління об'єктом пов'язано з аналізом його структури та функцій, а також множини його внутрішніх і зовнішніх зв'язків та процесів, які відбуваються всередині об'єкта» [7, с. 33].

Із застосуванням цього підходу стало можливим вивчення соціальної відповідальності як певної сукупності компонентів, що взаємодіють між собою, тобто як системи. Соціальна відповідальність являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, що розташовані в певному порядку, мають деякі властивості і виконують конкретні функції. Між елементами структури розподілені функції, а самі елементи взаємодіють між собою та з навколишнім середовищем (елементами інших систем).

Система за жодних обставин не є статичною. Вона постійно перебуває у русі, зазнає змін, що викликані розвитком середовища. Так само і поняття соціальної відповідальності є динамічним, воно виступає своєрідною реакцією на потреби людини, суспільства, держави. Соціальна відповідальність покликана вирішувати актуальні проблеми, зумовлені розвитком суспільства та держави, як імператив правової держави сприяє налагодженню відносин в системі «людина – держава» шляхом усунення негативних явищ суспільної дійсності або мінімізації їх негативного впливу на людину.

Використовуючи системний підхід у дослідженні, ми змогли: з'ясувати стан наукового дослідження соціальної відповідальності як імперативу правової держави; виділити критерії, ознаки та функції соціальної відповідальності як імперативу правової держави; прослідкувати взаємозв'язок між рівнем соціальної відповідальності держави і рівнем соціальної відповідальності людини; використати знання інших галузей науки (соціології, політології, економіки, державного управління) для більш глибокого вивчення предмета та об'єкта нашого дослідження; окреслити напрями та шляхи підвищення рівня соціальної відповідальності, враховуючи українські реалії.

Глобальний еволюціонізм є інтегральним підходом, при застосуванні якого науковець повинен враховувати динаміку розвитку неорганічного, біологічного і соціального світів. Ця концепція «спирається на ідею про єдність Всесвіту і відзначається універсальністю, величезним інтеграційним потенціалом. Глобальний еволюціонізм вимагає негайного переходу до загально цивілізаційної мегапарадигми

в соціально-економічній і політичній еволюції людства. Це означає відхід всіх країн світу від конфліктної, конфронтаційної (зіткнення цивілізацій) цивілізаційної парадигми та перехід до глобального конструктивного міжцивілізаційного співробітництва й інтеграції на засадах визнання пріоритету соціально-гуманістичних і ліберально-демократичних цінностей, спільний пошук найефективніших шляхів формування цілісної життєздатної світової цивілізації без зіткнення цивілізацій» [8, С. 64–65].

Застосування такого підходу у дослідженні соціальної відповідальності як імперативу правової держави дало змогу вивчати її у світовому контексті, як складову загального світового процесу розвитку, виявляти загальносвітові тенденції у розвитку соціальної відповідальності як імперативу правової держави та проектувати їх на українські реалії.

Третій рівень структури складають *методи* пізнання. Методом називають спосіб пізнання предмета чи явища. Загалом правильно підібрана методологія (сукупність методів, якими керуються дослідник) дозволяє не лише визначити способи отримання нових наукових знань, а й досягти мети дослідження найбільш оптимальним шляхом, отримати різнобічну інформацію про об'єкт та предмет дослідження, допомагає систематизувати отриману інформацію та сформулювати науково обґрунтовані висновки.

Для того щоб підібрати методологію, яка буде оптимальною для кожного конкретного дослідження, на нашу думку, доцільним буде врахування таких критеріїв:

1) об'єктивність. Цей критерій сприяє тому, щоб вибір кожного конкретного методу був обумовленим предметом дослідження, тобто враховував усі його особливості, ознаки, функціональність;

2) істинність – критерій, який допомагає обрати метод дослідження, за допомогою якого можна не лише задекларувати певну тезу, а й обґрунтовано довести її вірогідність;

3) соціальність. Критерій, за допомогою якого можна виявити соціальну сутність, спрямованість понять чи явищ, які підлягають дослідженню, тобто з'ясувати, чи дасть застосування конкретного методу можливість дослідити ті чи інші соціально направлені особливості об'єкта та предмета вивчення;

4) функціональність. Критерій, який допоможе відповісти на питання, які конкретно функції виконує цей метод, що можна дослідити, з'ясувати з його допомогою та чи потрібною

буде ця інформація, та врешті-решт, чи можливо з його допомогою отримати нове знання.

«Ефективність правових досліджень здебільшого зумовлена застосуванням науково обґрунтованої методології. ... Для ефективності сучасного вітчизняного правознавства важливим є створення цілісної методологічної системи, яка б охоплювала найпродуктивніші концептуальні підходи з їх затребуваними методами і засобами пізнання як загальних, так і суто юридичних, а також за конкретними методиками правових досліджень» [3, с. 44]. Під час дослідження соціальної відповідальності як імперативу правової держави ми користувалися сукупністю загальнофілософських, загальнонаукових та конкретно-наукових методів, що утворили певну систему. Завдяки цьому ми змогли отримати цілісну картину досліджуваного об'єкта, вивчити його характеристики, функції, виявити зв'язки як у межах системи, так і з іншими системами.

Соціальну відповідальність як імператив правової держави слід вивчати в її цілісності, у процесі розвитку цього поняття та виходячи з певних його суперечностей. Тобто ми розглянули поняття «соціальна відповідальність» як універсальне поняття, отримали загальну картину поняття, виокремили найзагальніші характеристики предмета та об'єкта дослідження. Завдяки його застосуванню стало можливим вивчити зміст понять «соціальна відповідальність» та «соціальна відповідальність як імператив правової держави», з'ясувати теоретико-правові проблеми дослідження філософської парадигми соціальної відповідальності в структурі формувальних засад правової держави, виокремити світоглядні концепти соціальної відповідальності, дослідити роль темпоральної визначеності соціальної відповідальності у правотворенні та державотворенні.

Прийоми пізнання утворюють четвертий рівень методологічної структури нашого дослідження. Умовно, прийомом можна назвати певний крок, зроблений для досягнення мети дослідження. Цей крок є лише елементом методу, ланкою у ланцюжку дій, які необхідно зробити, щоб досягти поставленої мети. Такі «кроки» мають бути пов'язані між собою органічно та утворювати певну систему. У статті використані як теоретичні, так і методичні прийоми, зокрема були застосовані прийоми ідеалізації (прийом пізнання, який дозволяє створювати певний ідеальний об'єкт, спираючись на якийсь прообраз, що вже реально існує), гіпоте-

тичний (процес створення гіпотез, що пов'язані між собою, з метою виведення конкретних тверджень, фактів) та аксіоматичний (один із прийомів пізнання, завдяки якому відбувається побудова теорій, де певні істинні положення стають вихідними твердженнями).

Висновки. Застосування філософського підходу дозволило вивчити основоположні поняття та ідеї, які виступають підґрунтям для поняття соціальної відповідальності загалом та соціальної відповідальності як імперативу правової держави зокрема. Сукупність загально- та конкретно наукових методів і прийомів, використаних у дослідженні, допомогла вивчити соціальну відповідальність як систему численних елементів, об'єднаних зв'язками як всередині системи, так і поза нею з елементами інших систем.

Отже, завдяки обраній чотирирівневій методологічній структурі, яка об'єднує в собі принципи, підходи, методи та прийоми пізнання, ми змогли ґрунтовно дослідити соціальну відповідальність як імператив правової держави, вивчити об'єкт та предмет дослідження, виконавши поставлені задачі, сформулювати науково обґрунтовані висновки, які в подальшому можуть стати підґрунтям для реалізації положень соціальної відповідальності у правовій державі в Україні.

Список використаної літератури:

1. Шемшученко Ю. С. Вступне слово. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 7.
2. Боднар В. І. Методологія та філософія наукового пізнання: подібність, відмінність, взаємозбагачення. *Український педагогічний журнал*. 2015. С. 59–68.
3. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33–46.
4. Решетов О. О., Ковальчук В. Т., Стежко З. В. Пізнання, чуттєве і раціональне пізнання. URL: www.kntu.kr.ua/stat_10_1 (дата звернення: 12.01.2019).
5. Соляр Л. Основні принципи та підходи філософської методології до формування етнокультурної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва. *Науковий вісник МНУ імені В. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2016. № 2 (53). С. 181–186.
6. Найчук А. Аналіз і синтез як методи пізнання сутності держави. *Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 6. С. 21–28.
7. Гусєв В. О. Дискурс методології досліджень соціально-економічної діяльності. Київ : НАДУ, 2014. 180 с.
8. Іщенко М. П., Іщенко О. М. Філософія гуманізму і демократії. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія»*. 2017. № 1. С. 63–70.

Koziar H.V. Social responsibility as an imperative of the rule of law: research methodology

The article is devoted to the scientific analysis of methodological bases of research of social responsibility as an imperative of the rule of law. It is substantiated that the study of social responsibility as an imperative of the rule of law requires the use of a four-level methodological structure. This structure is a combination of principles, approaches, methods and techniques of cognition. Thanks to this structure, we will be able to study this concept not only from a legal point of view, but also to clarify its philosophical paradigms by expanding the tools of cognition. It is noted that today the understanding of legal reality is impossible with one approach, selective application of certain methods and techniques of cognition, because such activities deprive the researcher of the opportunity to identify and study certain aspects of the concept or phenomenon under study. Regarding the study of the concept of social responsibility as an imperative of the rule of law, such an approach loses the opportunity to explore the social and legal realities of Ukraine in the process of implementing social responsibility at both personal and state levels; worldview concepts of social responsibility will disappear from the researcher's field of view; it will be impossible to trace the level of perception of socially responsible activities of the state by the population. Social responsibility develops together with the development of society and the state, it is necessary to study first of all the social reality, which in the XXI century is characterized primarily by dynamism. Social reality is the expression of the needs of the population, and the state must conduct its activities in such a way that the basic needs of the population are met and create conditions and opportunities for personal development. In fact, social responsibility is an imperative, that is, a duty of the state to the population.

Key words: social responsibility, person, imperative, law, state, civil society, philosophy of law.